

ביטול עסקת חליפין

הרב צבי יהודה בן יעקב

- ג. תשלום דמי השימוש באופנו
- ד. חליפין שווה בשווה
- ה. פיצוי עבورو ההשקה בתיקון הרכב
- ו. החלטה
- א. תיאור המקרה
- ב. אונאה ומום בחליפין
- 1. אין אונאה בחליפין בכלל דעתם של הצדדים
- 2. אין אונאה בחליפין בכלל גזירות הכתוב
- 3. אין אונאה בחליפין כאשר הקפדה לקבל תמורה שווה ערך
- 4. החלפה על ידי סוחר

א. תיאור המקרה

לרואבן הייתה מכונית ישנה שערכה נאמד בעשרה אלפיים ש"ח, ולשםעון היה אופנו בעל ערך דומה. במכוניתו של רואבן הייתה מכנית מסויימת, שלטענתו אינה במנוע עצמו. השניים החליטו להחליף את המכונית תמורה האופנו. לאחר קשייה חודשים התרבר שרואבן טעה, והפגם במכונית הוא במנוע עצמו.

שםעון טובע:

- א. לבטל את העסקה בטענת מום במקיח.
 - ב. טובע מרואבן שישלם לו דמי שכירות על האופנו למשך ישיה חדשים, לאחר שרואבן השתמש באופנו, והרכב היה רוב הזמן בטיפולים במוסך, אך ששםעון כמעט ולא יכול היה להשתמש ברכב.
 - ג. פיצוי על הוצאות הטיפול במנוע, שנעשה בעצת רואבן.
- ראובן מסכים לבטל את העסקה, אך מתנה זאת בביטול התביעות הנלוות של שמעון.

ב. אונאה ומום בחליפין

העליה לביטול העסקה במקרה הנידון היא גילוי מום ברכב. אולם, את הדיון נפתח בעיון בסוגיות ביטול עסקה עקב אונאה מהיר (להلن, אונאה), דהיינו, פער משמעותי בין המחיר ששולם למחיר השוק. ולאחר מכןណן בביטול עסקת חליפין עקב מום.

* הרב צבי יהודה בן יעקב, דין בבית הדין הרבני בתל אביב.

1. אין אונאה בחליפין בגלל רעתם של הצדדים

הרמב"ם פסק שאין אונאה בחליפין:

המחליף כלים או בהמה, אפילו מחת בשיריים (יש גורסים: שירון), וכר הדבר מובא על ידי חלק מפרשני הרמב"ם) או טלה בסוס – אין לו הונייה, שווה

רוצחה במחת יותר מן השיריים, אבל המחליף פירות בפירות בין שמו אותם קודם

המכירה בין שמו אותם אחר מכירה – יש להן הונייה.¹

סבירו בדברי הרמב"ם שיש הבדל בין החלפת פירות בפירות להחלפת בהמה בהמה. במחליף פירות בפירות יש דין אונאה, ואם יש פער ממשמעות בין המחיר ששולם למחיר השק – העסקה בטלה, לעומת זאת, במחליף בהמה אין אונאה, ובכל מקרה העסקה קיימת.

ניתן לומר שהרמב"ם מבחין בין מכירה והחלפה, כאשר במכירה יש דין אונאה כיון שהעסקה מוצטשת על המהה של דברים שווי ערך. לפיכך, כאשר יש פער גדול בין התמורה ששולמה למחיר השוק העסקה בטלה. לעומת זאת, בהחלפה אין דין אונאה כיון שהעסקה מבוססת על רצונות הצדדים בחפצים מסוימים ללא קשר לערכם.

בשווית שבות יעקב ביאר את דברי הרמב"ם:

דוחוקא המחליף כלים בכספי, כיון שהוא חףζ בכל מה והוא לו מעות או שאינו רוצה לקנות במעטות רק להחליף על ידי כל מה אחר שאין צריך לו, והשני להיפר, וזה דבר שאיןנו מצוין כל כך להזמין שנים גם יחד שצרכין ורוצה להחליף הכלים זה בזה, על כן אין בהם דין אונאה בטעם הרמב"ם... אבל בקונה כל מה במעטות או אפילו בפירות שיש להם שער שבסוק דהוי במעטות ולא בתורת קניית חליפין, שהוא דבר למצוי בקנות כל מה על ידי מעות... ודאי דעתך ביה דין אונאה.²

סבירו מדבריו שעיקר הטעם שאין דין אונאה במקורה של החלפת חףζ בחפץ הוא מפני שאיןנו מצוין כל כך שני אנשים מעוניינים איש בחפץ הנמצא אצל רעהו. זאת, דוחוקא כשם החליפים חףζ בחפץ, אבל בהחלפת כלים בפירות שמצויה יותר יש אונאה.³

.1. רמב"ם מכירה יג, א.

.2. שו"ת שבות יעקב א, קס.

.3. כתוב בשווית שבות יעקב (שם) שיש סתירה בין תחילת דברי הרמב"ם וסופם. בתחילת הרמב"ם כתוב "המחליף כלים בכספי... אין לו הונייה", ומשמעו שאם מחליף כלים בפירות אין בו אונאה. בסוף הרמב"ם כתוב "מחליף פירות בפירות יש בו אונאה", ומכאן שמחליף כלים בפירות אין בו אונאה! ותוڑ שהרמב"ם נקט אופנים שבהני הצדדים הדיין שווה, ואין כוונתו לומר שדוחוקא בו יש אונאה ודוחוקא באחרים אין אונאה ומילא לא ניתן למלמד מדייק בדבריו.

הערות עורך: עיין בכללי תלמיד הרשב"א (הויצאת בלוי) על בבא מציעא מוב שדייך בדומה לה מהרמב"ם שדוחוקא באותו דין אין אונאה, ותמה על קר. ד.ב.]

2. אין אונאה בחליפין בגלל גזירות הכתוב

בספר שיטה מקובצת הביא את תשובה הריא"ף ואת תשובה תלמידו הר"י מיגאש, רבו של הרמב"ם:

ושאלת אם יש בחליפין אונאה אם לא? מה שנראה מן התלמוד הוא שאין בהן אונאה והוא במא שאמרו מכור לי באלו קנה ומחזר אונאה... לפי שהיה בלשון מכירה מחייב להיות בו אונאה והتورה גם כן מעידה על זה באמורה "וכי תמכרו ממך" וגוי במקבר הוא דואhor רחמנא בכל תונו אבל בחליפין לא, אלא הדבר תלוי בהיותם מתרצים זה זה ומה שנתרכזו בו וקבלו אותו על עצמן נתקיים. וכותב תלמידו הר"י מיגאש:... מי שהחלהף עם חברו טוהר בסחרה מבלי שיישמו אותן בדמים כלל, אין אחד מהם יכול לטען על חברו טעת אונאה, לפי שעיקר בידינו החליפין אין בהן אונאה.⁴

מדברי הריא"ף נראה שהיא שמה שאסורה תורה במילאים "ולא תונו" הוא במקומות שיש דין מבורה, דהיינו כאשר מתאפשרת תמורה שותה ערך למוצר, אבל כאשר הצדדים אינם מקבלים תמורה שותה ערך אלא את ملي"ר רצונם, אין זו מכירה אלא החלפה, ועל עסקה כזו לא חלים דין אונאה. כך بيان גם הגאון רבינו ברוך בער את דעת הריא"ף:

דבר החליפין לא שייך אונאה וביטול מכך. דמכיון דהוא בתורת החליפין ולא בתורת דמים, אם כן אין זה תנאי מכך וממכר דנאמר דיתרון של השווי (=החריגה ממבחן השוק) הוא גזול ובטול מכך. דכיוון דהוא בתורת החליפין אין אלא בתנאי מתנה ונעשה על ידי ריצוי שלהם הקניין ועל כן לא שייך אונאה. דעתך ביאור דין אונאה הוא דיתרון השווי או דחויסר השווי גזירת הכתוב הוא שיחיה זה גזילה, אבל בחליפין אין כאן תורה מכך וממוכר, אלא על ידי שתרכזה זה בזה וזה בזה, נתקיים בזה המכך, ועל כן מופקע החליפין מאונאה, שאין זה מיקח דנאמר דיתרון השווי יהיה גזול המכך, דהקיים הוא על ידי רצונם בלבד ולא על ידי המכך.⁵

דהיינו לשיטת הריא"ף והרמב"ם מכירה היא כשהצדדים חפצים לקבל תמורה שותה ערך, ובאשר לתמורה גבוהה או נמוכה ממבחן השוק, הרי זה גזול, ובזה אסורה התורה להונאות. לעומת זאת, בהחלפה כל אחד מהצדדים זוקק לחפות שנמצא ביד השני ולכן הוא מוכן לחת את שלו למטרות שאין בה תמורה הוגנת, ומשום כך יש מסתבר שהפסוק "ולא תונו איש את עמיתו" לא מדבר על כך ואין אישור גזל בחירה ממבחן השוק.

הכטף-משנה הביא את דעת תלמידי הרשב"א⁶ שסבירו שאין אונאה בחליפין גם כשהצדדים מקפידים לקבל תמורה שותה ערך:

.4. שיטה מקובצת בבא מציעא מוב, ד"ה אבל הריא"ף.

.5. ברכת שמואל בבא מציעא, לו.

.6. [הערות עורך: יש לציין שבדרך כלל כוונת הבית יוסף בכותבו "תלמידי הרשב"א" היא לחידושים ריטב"א "הישנים". ואכן מובא ברטיב"א "הישנים" (השלמות לבבא מציעא מז, ד"ה בספר קניין) בبيان דעת הרמב"ם: "דכיוון דסבירא ליה פירא לא עבדי חליפין ושםו אותן הרי הוא כמכירה שצרכיה שומא

...אבל תלמידי הרשב"א כתבו שכדברי רבני (הרבמ"ס) נראה עיקר שאין אונאה בחליפין לעולם אלא במכר דמוכר כתיב.⁷

בשוו"ת שבות יעקב כתוב שדעת תלמידי הרשב"א (וממילא גם דעת הר"ף) היא ברmb"ס אך לא מטעמו, כיון שהרבמ"ס נימק את ההבדל בין החלפה ומכירה בדעתם של הצדדים לעסקה,⁸ לעומת זאת, תלמידי הרשב"א נימקו זאת בגין הפתוח שעלה פיה קבוע שדין אונאה יחול במכירה ולא בהחלפה. הוא מזכיר שתי נפקות בין השיטות:

- א. מחליף כלិ בפירוט ונטאנה קונה הכלិ – לתלמידי הרשב"א יש להסתפק האם המיעוט שנלמד מהכתוב כולל גם מקרה כזה. בניגוד לכך לדעת הרbm"ס אפשר שאין כאן דין אונאה כיון שהקונה רוצה בכלי זה, והוא גומר בדעתו לknנות אותו ללא קשר לשוויו. כמובן שם התחנה קונה הפירות יש בו דין אונאה, כיון שדעתו הקיטה לקבל תמורה הונגה.
- ב. החליף פירות בפירוט והתחנה ביותר מפי שניים – לתלמידי הרשב"א, יש ללמידה מקרים וחותמות, שגם הם נתמכו מדין אונאה הכתוב בתורה, ובכל זאת, לשיטת התוספות,⁹ כאשר פער המחיר בין הסכום ששולם למחרhir השוק הוא יותר מפי שניים – העסקה בטלה. כך יהיה גם במקרים כלים בכלים, שדינם נלמד גם הוא מפסק – אם האונאה היא בשיעור של יותר מפי שניים העסקה תבטל. לעומת זאת, לדעת הרbm"ס כיון שהסיבה להבדל נובעת מגמירות דעת, גם בפער של יותר מפי שניים לא יהיה דין אונאה.

בשוו"ת שבות יעקב¹⁰ הקשה על תלמידי הרשב"א, שהרי עיקר מיקח וממכר הוא בהחלפה, וכן מבואר בಗמרא ביחס למתנות כהונה שעריכים להינתן כמתנה כיון ש"נתינה כתיב בהו",¹¹ ועל כן לא ניתן לתת אותם בחליפין שכן דרך מיקח וממכר. אם כן, איך ניתן שדווקא על חליפין לא חלים דין אונאה?

בניגוד לתלמידי הרשב"א, הרי שעיל הרbm"ס אין קושיה: בשוו"ת שבות יעקב כתוב, כאמור, שהסיבה שאין דין בהחלפה היא משום שעסקה כזו אינה מצויה. לפיכך, ניתן לומר שהחלפה איננה בגדר מיקח וממכר עליהם אמרה תורה "ולא תונו איש את עמיתו", ולכן דין אונאה אינם חלים על החלפה.

ומשום הכי יש להם אונאה". מדבריו עולה שלעולם אין בחליפין דין אונאה, אולם, כיון שפירוט "לא עברי חליפין" הרי שיש אונאה בפירוטו.

בכל מקרה המיעוט מהפסק המובא בסוף-משנה ("דמוכר כתיב") אינו מוכיח בדברי הריטב"א האמור, ומ庫זו בתשובה הר"ף שזובאה בთיחילת הדשין. ראה גם בזרקון חז"נ סימן רב (لتלמיד הרשב"א) שכחוב בשם רבנו חננאל שאין אונאה בחליפין כלל. מאידך הריטב"א (החדשים) מז, ד"ה ויש, הביא את המיעוט מהפסק ורده אותה. ד.ב.

.7. בסוף-משנה מכירה יג, א.

.8. בשוו"ת עבורת הגרשוני קה כתוב שגם עם הרbm"ס שאין בחליפין אונאה, הוא מפני שאין בכלל ממכר. ומה שכתב הרbm"ס "זה רוצה במחט יותר מרשותו", אינו עיקר הטעם.

.9. Tosfot בבא מציעא נז, א, ד"ה דאמר.

.10. בשוו"ת שבות יעקב א, קסו.

.11. בבא מציעא יא, ב.

3. אין אונאה בחליפין בשайн הקפדה לקבל תמורה שווה ערך

הרמב"ן כתוב שיש דין אונאה בחליפין כשיש הקפדה על שווי החפצים שהוחלפו: "חליפין ומקפיד عليهן מאי?" אף על גב דאסיקנא דחליפין נינחו, נראה לי שיש לו אונאה הויאל והקפיד עליהם, וכי אמרין דין אונאה לחליפין, בחליפין שאינו מקפיד עליהם, אבל במקפיד יש לו אונאה. וכן אני אומר במחלוקת כל רואה אותו שיש לו אונאה, ולא אמרו אין לו אונאה. במני שניכר שאינו מקפיד, כגון מכור לי באלו אבל בכל חליפין דעתם יש לו אונאה. ויש מי שוחולק ואומר לעולם אין אונאה לחליפין.¹²

מדברי הרמב"ן מבואר שהגורם הקובל הוא ההקפדה: אם הצדדים מקפדים על השווי של החפצים שהוחלפו, הרי זו מכירה ושיה דין אונאה, לעומת זאת אם הצדדים אינם מקפדים לקבל שווי ראוי – הרי לפניו עסקת החלפה. בסוף דבריו, הרמב"ן הביא את דעת החולקים שלאולים אין דין אונאה בחליפין.

בשיטת הרמב"ן שסובר שדוקא בגיןו מקפיד אין אונאה, הסביר הגאון רבינו ברוך בער¹³ שהסיבה אינה בಗל שכאשר הצדדים אינם מקפדים לקבל תמורה שווה>User אין מכירה, אלא שכאשר אינם מקפדים לקבל תמורה, למורת שהעסקה מוגדרת כמכירה ודיני אונאה חלים עלייה, ישנה מחלוקת גמורה של הצדדים על החריגה ממicher השוק. על פניו נראה שהרמב"ם, שדבריו הובאו לעיל, סבור שאין אונאה בכל המקרה של חפצים. אולם מפרשיו הרמב"ם נחלקו במידה מסוימת על ההשפעה של ההקפדה לתמורה שווה, על תחולת דיני אונאה במקרה זה:

הרמב"ם כתוב שבפירוט יש אונאה "בין שםם אותם קודם המכירה בין שםם אחר" ¹⁴ מכירה". הכספי משנה¹⁵ הסיק שם לא שמו את ערך הפירות בכלל, אלא אמרו: "ציבור פירות זהocabur פירות זה אני מהליך" – גם בפירוט אין דין אונאה. בניגוד לכך, המגיד משנה¹⁶ כתוב שמדובר בפירוט כתוב שם שםם אפילו אם מקפיד על שווים אין להם אונאה. שהרי דוקא בפירוט כתוב שם שםם יש להם אונאה, משמע שבכלים אפילו שםם אותם, דהיינו שמקפדים על שווים – אין להם אונאה. בהסביר החלוקת בין פירות לכליים כתוב המגיד משנה "שכלי מתקיים יותר מפירוט". אפשר שכונתו שכלי מתקיים יותר זמן, ולכן לא מתייחסים אל העתקה במכירה למורת שווה ערך, אלא בתורת החלפה של חף' בחף' ללא קשר לשווים, למען יתקיים הכל' ימים רבים אצלך.

12. רמב"ן בבא מציעא מז,א, ד"ה חליפין.

13. ברכת שמואל בבא מציעא, לו.

14. נתיבות המשפט רכו, יב, הקשה, כיצד שומה שנעשה לאחר מכירה, גורמת להחשיב את הצדדים לכאליה שמקפדים לקבל תמורה שווה ערך? הוא השיב שמדובר בשעוסקים עדין באותו עניין, אחרת לא מסתבר ששמו של אחר סיום העסקה תנסה את אופיה ודיניה של העתקה שכבר הסתיימה.

15. בסוף-משנה מכירה יג, א.

16. מגיד-משנה שם.

כך ממשען גם מהרmb"ם שכותב "שזה רוצה במעט יותר מן השיריים", וטעם זה שייך בדבר המתקיים ימים רבים. לעומת זאת, בהמרת פירות, שאינם מתקיימים ימים רבים, העסקה היא בתורת מכירה ולא החלפה ولكن יש דין אונאה.

לפי זה בהמרת של טלה בפירות, מחוד גיסא, למקבל הפירות, שאינם מתקיימים, העסקה היא בגין מכירה ויש לו דין אונאה, מאידך גיסא, לקונה את הטלה, שמתיקים לאורך זמן, אין דין אונאה, כיון ש מבחינתו מדובר בהחלפה, וכתוואה מזה נאמר שגム לكونה הפירות אין אונאה, שהרי הוא כמו שהתנה "על מנת שאין במקח זה אונאה", כיון שלגבי הצד השני מדובר בהחלפה.

ambiliorו של המגיד-משנה לרmb"ם עולה שאין להלפי כלים אונאה, אפילו שם אותו ולחלפי פירות יש אונאה רק כשהם אותו, וכן כתוב הסמ"ע.¹⁷ אמנם המחנה-אפרים חלק על המגיד משנה:

שהרי הרmb"ם ז"ל יהיב טעם ממשום שזה רוצה במעט יותר מן השירין, כלומר –
ואינם מקפידים על שוים... והיה נראה לעניות דעה דמה שכותב הרmb"ם ז"ל
בפירות בין שמו אחר קר, לאו למימרא דשותא דאחר מכירה هو קפidea, אלא הכי
קאמר, אף על פי שלא שמו אותם קודם מכירה, יש להם אונאה, DSTAMA ADUTA
דשיועים נחתו מעיקרא. ואפילו למה שהבין הרב המגיד בפירות כל שלא שמו
אותם ולא אחר קר אין בהם אונאה, נראה דהינו דוקא בשנותנה בשומא, דaicא
למימר מدلא שמו אותם קביל עלייה בכל גוונא, אבל היכא דאונאה הוא בשעור
המדה כgon שלקח אכזרה של פירות, אicא למימר דזה סמרק או מדן דעתיה שיש בו
כדי דמיו והותר.¹⁸

לדברי המחנה אפרים אם שם את הכלים יש אונאה, שהרי טעם הרmb"ם הוא "שזה רוצה
במעט" מתקיים דוקא כשהקוונה אינו מקפיד על השווי. גם היבע"ץ כתב שמהנימוק של
הרmb"ם נראה שם את הכלים, יש להם אונאה בחיליפין:

דהא מיידי הוא טעמא אלא ממשום "שזה רוצה" כי. מה שאינו כן במקפיד בשינוי
דמיים ושמו אותן מתחילה בודאי חיליפין אלו הרי הן כדמים, והינו נמי דלא מפרש
ברישא כהאי גוונא בהדייא איפכא, בין שמו בין לא ממשום DSTAMA CPYRUSHO MIYRI
בחיליפין בלי שומא, דזיל בהר טעמא. ועוד חידוש הוא, ואין לך בו אלא חידושו, הבו
דלא לוסיפ.¹⁹

לדבריו, עצם הדיין שאין להליפין אונאה, הוא חידוש, ולכן הרחיב אותו מעבר למה
שמפורש. הוא פוטק להלכה שיש אונאה במקרה זה, ואף ראוי להוציא האונאה מיד
המוחזק ולכל הפחות יכול המוחזק לטעון כן. החותם סופר²⁰ כתוב שם שמו את השווי

.17. סמ"ע רכו, לה.

.18. מחנה-אפרים אונאה, ח.

.19. שוו"ת שאלות יуб"ץ ב, קסא.

.20. הගות חותם סופר לשולחן ערוך ח"מ רכו, ב.

ואחד הצדדים לעסקה הוסיף בסוף בתמורה להפרש בין שווי המוציאים, אין חולק שיש דין אונאה.²¹

4. החלפה על ידי סוחר

הרלב'ז כתוב שהדין שאין אונאה בחליפין עוסק בבעלי בתים המחליפים כלים זה עם זה לצורך שימוש עצמי דוקא, משום שאו יתכן שככל אחד מהם זוקק למוצר שבידי חברו, ללא קשר לשוויו. אולם אם כוונתו למכור את החפץ שקיבל, בזה יש אונאה, ואין זה בכלל טumo של הרמב"ם:

כלים או בהמות העומדות לסהורה יש להם אונאה אפילו לדעת הרמב"ם ז"ל. אכן, דברו שלא לסייע עליה כנגד בעלי המחלקות. ועוד, דין זה מוחדר הוא שאינו מפורש בಗמרא שלנו ולא בירושלמי בהדייה, ותפסת מועט תפסת. ותו דבשלמא אי איררי בעלי בתים המחליפים כל בעל היינו דשתיק מינה גمراה דין, דמלתא שלא שכיח ככל האי הוא. אבל אי איררי אפילו בכלים ובבמות העומדות לסהורה, ישכח ושכיח ומעשים בכל יום בהכי, ואמאי שתיק מינה גمراה דין, וגם הירושלמי לא הזכיר אותו בהדייה.

ותו מהטעם שכותב הרב ז"ל "שהזה רוצה במחט יותר מאשר בשרוין" שהזה צריך לחתוף חלקו וצריך למחט לתוכלו לפני שעתו, אבל שריון לא צריך ליה שאין שם מלחמה וגם לא איש מלחמות הוא. וכן המחלף טלה בסוס הוא צריך לאכולبشر. והאי טעמא ודאי לא שיר אלא בעלי בתים, אבל בסוחרים שיש לו כמה שריונים למכור, איך יעלה על הדעת שיחליפים בנסיבות מחטים ולא יהיה לו אונאה. וכן מי שיש לו כמה בגדי nisi למכור וירצה להחליפן בגדי צמר ולא יהיה לו אונאה, והלא אם ימכרם במדינה או יוליכם למדינה לעולם ידו על התחרונה.²²

נתיבות המשפט²³ התייחס לדבריו וכותב שככל זה דוקא כשהם הסוחרים את הכלים לפני המכירה או אחריה, אולם ככלא שמו הסוחרה כלל, אין בזה אונאה, כיון שמדובר זה אינו שונה מפירות שלא נישומו. לדבריו, החלפת כלים על ידי סוחרים, דינה כהחלפת פירות על ידי בעלי בתים, וכשם שבפירות אין אונאה ללא שומה כך בעלי בתים.

МОUCH מנתיבות המשפט שהוא סובר כדעת המגיד-משנה והסמ"ע לעניין אונאה בפירות. ככלומר, שיש אונאה דוקא אם שמו הפירות, זאת בגין מחנה אפרים וליעב"ץ.

בספר מחנה אפרים²⁴ חלק על הרלב'ז והסתיע בדברי הריב"ף והר"י מיגאש, שהובאו לעיל, שבחליפין אין אונאה כלל, גם כשמדבר בsão. הוא הסביר שהרמב"ם הוצרך לטעם של "זה רוצה בזה יותר מבזה" רק למקרה שמחלף מחט בשריון, ככלומר שלפי הרמב"ם אין אונאה בחליפין אלא במיקח וממכר, ואפילו באונאה גדולה כמו מחט ושריון אין אונאה,

.21. כיווץ בזה כתוב ابن האול מכירה יג, א, ד"ה והנה המ"מ.

.22. ש"ת רדב"ז ד, רסת.

.23. נתיבות המשפט רכו, יב.

.24. מחנה אפרים אונאה, י.

מן שזה רוצה במחט זהה בשריון. מכל מקום עולה ש לדעתו אף בשורה או בכל דבר, כיון שהוא חליפין ולא מיקח וממבר, אין דין אונאה.²⁵

לטיכום, נאמרו שלוש סברות בביבור הדין שאין בחליפין אונאה:

א. שיטת הר"ף ותלמידיו הרשב"א – בכל החלטפה אין אונאה, והדבר נובע מגזירת הכתוב.

ב. שיטת הרמב"ן – אין אונאה בחליפין, בתנאי שהצדדים אינם מקפידים לקבל תמורת

שווות-ערך.

ג. שיטת הרמב"ם – בהחלפה אין אונאה, והדבר נובע מדעתם של הצדדים. נחלקו אחרים אם דברי הרמב"ם אמורים בכל החלטפה, או רק כאשר הצדדים לא שמו את שווי החפצים שהוחלפו.

ה. ביטול מוקח מהמת מום בחליפין

במקרה הנידון כאן שהוחלפו רכב ואופניו, לא מדובר באונאת מחיר אלא בדרישה לביטול מוקח בטענת מום. האם טענת מום דומה לדיני אונאה, או שהיא שונה, וגם אם אין אונאה במקרה זה, האם ניתן ביטול מוקח מהמת מום?

הרבב"ז טען שגם אם יימצא מום בחליפין לא ניתן יהיה לבטל המוקח, וזאת, על סמך דברי הרמב"ם:

עוד יש ללמד כי אפילו על ידי מום אין החליפין מתבטלין, שהרי מוחט בשריון אין לך מום גדול מזה, דבעולם המיקח בטל, ואפילו הuci בחליפין אינו בטל. הוא הדין לביטול על ידי מום דאיין להם, דכיון דעתמא هو משומש זהה רוצה במחט יותר מן השריון, הרי הוא רוצה בו אפילו במומו.²⁶

הרי שהטעם "זה רוצה במחט יותר מאשרון", הוא טעם גם כדי לקיים מוקח במומו, אמן בסוף תשובתו כותב הרבב"ז:

ומכל מקום נראה לי שאם יש מום בשריון או במחט חזר, דמיצי למימר כל שלם היתי צרי.

הרי שלמסקנה כשנותן לו מוחט פגומה, יכול לומר שרוצה מוחט שלמה ולא פגומה תמורה השריון.

המחנה אפרים²⁷ הקשה על סברת הרבב"ז שהשווה מום לאונאת ממון, הרי אם נמצא במקח מום שהקונה לא היה מודע לו אין הוא מתרצה לבצע את העסקה – "חזקה אין אדם מתפוייס במומין", ואם ידע הקונה על המום, סבר וקיביל. אלא שכאמר, גם הרבב"ז כתוב לבסוף שיבול לומר: "כלי שלם היתי צרי", וכן כתוב גם נתיבות המשפט.²⁸

.25. עיין להלן שחליפין שווה בשווה, הוא כשאר מיקח וממבר לעניין אונאה.

.26. שווות רדב"ז ד, רסת (א, שמ).

.27. מחנה אפרים אונאה, ט.

.28. נתיבות המשפט רכו, יב.

לפי זה במקרה הנידון כאן, בטענה מום, אף בעסקת החליפין העסקהبطل. ומכיון שמנוגג בני המדינה להחשיב בעיות במנוע כמורם המבטל את המיקח, הרי שיש לבטל את עסקת החליפין.²⁹

ג. תשלום דמי השימוש באופנוווע

לאור החלטה שיש לבטל העסקה, יש לדון בטענות השונות של שמעון. לאחר שלא היה יכול שמעון להשתמש במכווניות בשל הפגם שנמצא בה, ואילו ראובן רכב על אופנוווע של שמעון, מבקש שמעון לחייב את ראובן לשלם דמי שימוש עד לביטול העסקה, לפי תחשיב של שכירות אופנוווע כזה לזמן האמור.

א. החזרת פירות בביטול מוק

כתב הרמב"ם:

המוכר קרקע לחבריו ואבל פירותיה, ולאחר זמן נראה לו בה מום, אם רצתה להחזיר
קרקע לבאים מחזיר כל הפירות שאבל, ואם היה חזר ודר בו, צריך להעלות לו
שכר.³⁰

כלומר, במקרה של ביטול עסקת מקרקעין עקב מום, על הקונה להחזיר למוכר את הפירות שאבל מהקרקעה. אך נפסק גם בשולחן ערוך,³¹ וכן נראה מדברי רבנו תם³² שבמקרים בהם בטל על קונה להחזיר הפירות. אך נראה מדברי המאירי³³ שבמקרה טעות "הדרא תורה והדרא אגרא". בספר ערוך השולחן³⁴ הוסיף שעריך לנכות את ההוצאות של הקונה על הקרקע ואת היתריה יחויר למוכר.

ב. החזרת הרווחים ותשלום דמי שכירות

השלטי גיבורים כתוב:

אבל אם הרווחה במקח שלקח מן המוכר שהוא בא לחזור, צריך שיתן כל מה שהרווחה בו, אם כן המוכר סוס לחבריו והרווחה בו מעות ואחר כך מצא בו מום ורואה לחזור, צריך שיתן לו מה שהרווחה באותו הסוס, ואפילו לא הרווחה כלום אלא שעשה בו מלאכתו, נראה דצעריך להעלות לו שכר.³⁵

לענין שכר על רכוש המטלטל³⁶ נאמר בגמרא:

.29. עין שולחן ערוך ח"מ רלב, ה.

.30. רמב"ם מכירה טז, ח.

.31. שולחן ערוך ח"מ רלב, טו.

.32. Tosfot Baba Metzia ס'ב, ד"ה התם.

.33. המאירי בבא קמא ל, א, ד"ה ממה שאמרנו.

.34. ערוך השולחן ח"מ רלב, כג.

.35. שלטי גיבורים על הרווח בבא מ齊יא, ל, ב אות א.

.36. בגיןך לבך, בקרקע די בקיומו של התנא היראשון. ולכן המשתמש בקרקע העומדת להשברת תמיד צריך לשלם דמי שימוש, אפילו השתמש בגזין איןו נפטר כיון שקרקע אינה נגולה.

התוקף ספינטו של חברו ועשה בה מלאכה, רצה שכבה נוטל רצה פחתה... לא פלגי, הא דעבידא לאגרא... הא דנחתית אדעתא דאגרא.³⁷

מוכח שציריך שני תנאים: א. שהחփ עומד להשכלה. ב. האדם לךו על דעת לשלם שכבר, ולא בגזול.

אמנם, יש לדון מה הדין במקרה שבו הקונה אינו מתכוון לשלם שכבר אלא משתמש בחփ כיון שהוא חושב שהוא שלו. הרשב"א³⁸ כתב שאדם שקנה מגולן בתום לב, אינו חייב לשלם לנցול דמי שימוש, כיון שהוא שחשב שהחփ שקנה שיר לו ומועלם לא התכוון לשלם דמי שכירות. האור שמח כתוב שיש לחלק בין קנייה מגולן למיקח טעות: דכיוון דאייהו מכוען לאפוקי מרשות בעלייםתו נפיק מרשות בעליים וקנייה בכל גזול, ותו לאו ברשותה דمرة קאי, מה שאין כן ללא נתכוון לאפוקי מרשות בעליים כלל, רק בעtuות שסביר שאין מום במקח, וסביר שהוא שלו, אפשר דמשלים אגרא לבעליים, וצריך עיון.³⁹

כלומר, אדם הקונה מגולן רוצה שהחփ יישאר בידו, מבחינתו הוא בעליים לכל דבר, אלא שבית-דין מוציאים את הגזול מידו. לעומת זאת, במיקח טעות הקונה עצמו אינו רוצה להוציא מרשות המוכר את החփ אם יש בו מום. לפיכך, אם התבර שיש מום במיקח, יש להניח שהקונה לא נתכוון להוציא את החփ מרשות בעליים, והוא נוטל אותו כושאר, מתוך כוונה לשלם על השימושoso.

במסקנת דבריו כתוב שהදעת ניטה, שלשיות הרשב"א גם בביטול עסקה עקב מום, הקונה אינו צריך לשלם דמי שכירות, כמו בחփ גזול. וסימן:

נראה דתלייא אם נימא דהמוכר דבר שיש בו מום אם המוכר יכול לחזור בו טרם שנודע ללוקח, אדם נימא אין המוכר יכול לחזור בו הרי נפיק מרשות בעליים, דבדידיה דלוקח תלו, ולא במוכר.

כלומר, הוא תלה את הדברים בשאלת מי יכול לבטל את העסקה במקרה של מיקח טעות. על פי השיטה שرك הצד הנפגע יכול לבטל את העסקה – הרי שմבחן הצד שלא נפגע העסקה קיימת לחלוטין ולכן הוא אינו מתכוון לשלם דמי שכירות עבור השימוש בדיקון כמו גזול.

בניגוד לכך, על פי השיטה שני הצדדים יכולים לבטל את העסקה – הרי שמבחן שני הצדדים העסקה טרם הסתימה, ושניהם מתכוונים לשלם דמי שכירות על השימוש. העסקה תבוטל.

האור שמח ציין לדברי הסמ"ע,⁴⁰ שסביר שני הצדדים יכולים לבטל את העסקה, והוסיף שכך כתוב גם הרשב"ש.⁴¹ לשיטתם, גם במיקח טעות הקונה צריך להעלות לו שכבר, ונראה

.37. בבא קמא צז,א.

.38. רשב"א בבא קמא לג,ב, ד"ה למה.

.39. אור שמח על הרמב"ם מבירה טו, ח.

.40. סמ"ע רלב, יב.

שכך סבר גם האור שמה להלכה. אמן, יש להציג שמדובר על דמי שכירות ולא על החזרת הרוחחים.

אולם מדברי הריטב"א בנווגע לביטול מיקח עקב אונאת ממון משמע שהקונה אינו חייב לשלם דמי שכירות על הזמן שלא ידע על המום:

ואם הכיר אונאתו והודיעו ואחר כך נשתמש בו, לא מחל אונאתו אלא שחייב לשלם למוכר מה שנשתמש או מה שהפסיד בתשימושו, אם רצה המתאננה לבטל המקה לתבוע אונאה.⁴²

דהיינו, רק אם הקונה השתמש בחפץ לאחר שהתרבר שיש אונאת ממון⁴³ בעסקה – הוא חייב לשלם למוכר דמי שימוש. לא ניתן לומר שהריטב"א עוסק במקרה שהחפץ אינו מיועד להשבירה, שהרי אם כך, גם לאחר שנודע לקונה על האונאה, אין מקום לחיב对他 בדמי שכירות.

ג. התזרת המעות משום ריבית או גול
כאמור לעיל, הרמב"ם והשולchan ערוך פסקו שהקונה קרקע ונמצא בה מום חייב להחזיר למוכר את הפירות. בטעם הדין כתוב המגיד-משנה⁴⁴ שכיוון שבטל המיקח, "הדרא ארעה והדרי פירי", והביא ראייה מדברי רב נחמן בגמרא:

אמר רב נחמן השטא דאמור רבנן אסמכתה לא קנייא, הדר ארעה והדרי פירי.⁴⁵

כלומר, אם הלווה קיבל על עצמו שאם לא יפרע את חובו תוך שלוש שנים, הבעלות על שדחו תעבור למולואה – הדבר אינו תקף והוא בגדר אסמכתה. לפיכך, ציריך המלווה להחזיר ללווה את שדחו ואת דמי הפירות שאכל. המחדנה-אפרים כתוב שאין ראייה מהגמרא:
דחתם היינו טמא משום ריבית, אבל הכא ליכא משום ריבית, ודמי ללווח קרקע גוללה ולא הכיר בה, דחייב להחזיר הפירות משום גול.⁴⁶

דהיינו, בגמרא המלווה חייב להחזיר את דמי הפירות מעת איסור ריבית, שהרי בגל דין אסמכתה הקרקע נשארה בבעלות הלוואה ויוצא אם כן שהמלואה מקבל פירות ונסף לפירעון החוב. לעומת זאת, הקונה קרקע שנמצא בה מום ציריך להשיב את הפירות בגלל איסור גול. אמןם הלבוש כתוב במגיד משנה:

...ואם לא החoir הוה ליה ריבית, דהא כיון שנודע מום שבטל מוקח נתבטל המקה מעיקרו, והוא ליה המעות הלוואה גבה והפירוט שאכל הוא ריבית, וכן אם היה חצר ודר בו, ציריך להעלות לו שכר.⁴⁷

.41. שות' הרשב"ש תעוו.

.42. ריטב"א בבא מציעא נ,ב, ד"ה יתר.

.43. במומ בימייק, אם הקונה השתמש בחפץ לאחר שגילתה את המום הוא כבר לא יכול לבטל את העסקה, אולם בנידון כאן, כיון שהוא יש מקום לדין על דמי השכירות על האופנעו, לאחר שהתגלה מום ברכב שנייתן בתמורה.

.44. מגיד-משנה מכירה טז, ח.

.45. בבא מציעא ס,ב.

.46. הගות מחדנה-אפרים על הרמב"ם מכירה טז, ח.

דהיינו, כיוון שהעסקה התבטלה, הרי שהנכס ששלם הקונה הינו בוגדר הלוואה למוכר, ואם יאכל הקונה את פירות השدة ללא תמורה הרי זו ריבית. הטמ"ע⁴⁸ הקשה על דברי הלבוש – אם הסיבה לדין היא איסור ריבית, היה לו לרמב"ם לכתוב שאם הקונה טרם שלם, אויל לא הייתה הלוואה ואין בהשارة הפירות בידי הקונה משום ריבית. זאת ועוד, גם אם הקונה שלם, ואף אכל את הפירות אין זה ריבית אלא אbek ריבית בלבד, ואbek ריבית אין צורך להזכיר.

על כן פירש הטמ"ע שהחומר להזכיר אינו מטעם ריבית אלא מטעם גול, כיוון שהקרע באה לידי של הקונה בטעות. אילו ידע המוכר שהקונה יচזר בו מחתמת המום, בודאי לא היה ניתן לו את הקרע מעיקרה.

הבר"ח⁴⁹ כתוב שאם הקונה שלם עליו להחזיר את הפירות – כיוון שלא היה מיקח כלל, זו ריבית דאוריתא; ואם לא נתן דמים, הפירות חוורים מטעם גול. האMRI בינה⁵⁰ כתוב שאכילת הפירות היא abek ריבית. ואף שבדרך כלל אין חובה להסביר ממון המוגדר באbek ריבית, הינו דוקא כשהמלואה והלווה ידעו מראש שיש איסור abek ריבית ובכל זאת התכוונו לעבור עליו. אבל כאשר הלווה או המלואה לא ידעו על בר, זו הקנה בטעות, כיוון שהמלואה לא התכוון להנקנות ללווה. לפיכך, בביטול עסקה מחתמת מום, כיוון שהმוכר/הלווה לא ידוע מראשתה תעסוקה תבטל הוא לא הקנה לקונה/הלווה את פירות השدة והלה חייב להחזיר אותן. מסיבה זאת, כתבו המגיד-משנה והלבוש שיש להסביר את הפירות מחתמת איסור גול ולא מחתמת איסור ריבית.

בספר נחל-יצחק⁵¹ כתוב שאין איסור ריבית על ממון גול, וכיון שהमאות שהמוכר קיבל מהקונה, והפירות שהקונה אכל מהשודה הם בוגדר גול – אין בהם איסור ריבית. לפיז, לבארה, יש להזכיר את רואבן בתשלום השכירות של האופנוו.

ד. חליפין שווה בשווה

אולם נראה שככל מה שהובא עד כה, אמרו במקרה שאדם מכיר חוץ או קרע פגומים תמורה כסף. ובהקשר המדבר כאן, אילו היה האופנוו נ麥ר תמורה כסף והוא מתגלה מום באופנוו, כאשר הקונה מוחזר את האופנוו עליו היה לשלם גם דמי שימוש. אולם במקרה הנידון האופנוו היה תשולם תמורה המכונית. כשהנמעא מום במכונית, והיא הוחזקה לרואבן, היה עליו להחזיר לשמעון את התמורה שקיבל ממנו, דהיינו את האופנוו. נמצא אם כן, שהשנת האופנוו היא בוגדר השבת התשלום לקונה.

.47. לבוש רלב, טו.

.48. טמ"ע רלב, לג.

.49. ב"ח רלב, יב.

.50. אמרו בינה חלק התשובות א, יד.

.51. נחל-יצחק פא, ו, ענף א.

כאשר מתגללה מום באחד משני חפצים שהוחלפו זה בזו, יש לדון האם יש כאן מום בכל העסקה וכל אחד מחזיר לשני את מה שקיבל. או שמא, את החפץ הפגום יש להחזיר לבבעליו המקורי, שבתמורה צריך לחת את מה שקיבל בתורת תשלום.

א. חליפין שווה בשווה כדין מיוחד

נראה שדבר זה תלוי בהגדות דין חליפין שווה בשווה. ב מגילת רות נאמר: "וזאת לפנים בישראל על הגואלה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש גועל ונתן גאולה" – זו מכירה... "תמורה" – זו חליפין... "לקים כל דבר שלף איש גועל ונתן לרעהו". – מי נתן למי? – בוצע נתן לגואל. רבי יהודה אומר: גואל נתן לבועז.⁵³

על כך בתחום התוספות:

ומפרש רבנו תם: "גאולה" – זו מכירה, ולרבי יוחנן "גאולה" בכיסף ולריש לקיש במשיכה. "תמורה" – זו חליפין של שווה בשווה דמהני לכלי עולמי אפיקלו בפירי. "לקים כל דבר" – לרבות איינו שווה בשווה, למור אף במטבע ופירות ולמר דוקא בכלל.⁵⁴

לדברי רבנו תם "מכירה" זו מכירה באמצעות קניין מעות או משיכה בהתאם למחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש. "תמורה" היינו חליפין של שווה בשווה, שימושי אף בפירות, "ולקימים כל דבר" היינו קניין סודר.

רבנו תם מבחין בין שני סוגי של חליפין: יש חליפין שהם באים בתורת "שווה בשווה", דהיינו, כאשר חפץ אחד ניתן בתמורה לחפץ אחר, ושניהם בעלי שווי דומה. עסקה כזו מסתהימת ברגע שאחד הצדדים מקבל את החפץ שקנה, גם כאשר מדובר בקבלת פירות. ויש קניין סודר, כשהמקנה מגביה סודר, סודר זה אינו כל שווה ערך והגבתו היא מעשה סמלי, כיון שלא ניתן להשתמש בפירות אלא בכלל הראווי לקניין. הרשב"א הביא את דברי רבנו תם, והעיר עליהם:

אבל שווה בדבר כל דבר נעשה כל דבר נקנה בחליפין, והלך שור בפרה וחמור בשור, שווה בשווה נקנה הוא... וכל hei פלוגתא (=בנוגע לכל הראווי לקניין) אין אלא בחליפין קיום כלומר דומיא דעתן שווה בשווה.⁵⁵

הרי שיש חליפין שהם "לקים הדבר", דהיינו קניין סודר, ובקניין זה יש צורך כל דוקא. לעומת זאת, יש קניין חליפין בתורת "שווה בשווה" שבו אין החפץ ניתן רק כדי לבצע את הקניין אלא בתמורה שווה ערך. נראה שזו גם דעת הרמב"ם:

כל המיטלטlein קוניין זה את זה, כיצד החליף פרה בחמור או יין בשמן אף על פי שמקפידין על הדמים ושיערו כמה שווה זה וכמה שווה זה ואחר כך החליפו, כיון

.52. רות ד, ז.

.53. בבא מציעא מז, א.

.54. Tosfot Baba Metzia מז, א, ד"ה גאולה. דבריו הובאו גם שם מוב, ד"ה פירי וד"ה ולרב.

.55. רשב"א קידושין כח, ב, ד"ה הניחא.

שמשך האחד או הגביהו, קנה השני המטלטלין الآחרים בכל מקום שהם ונעשה ברשותו, ואף על פי שעדיין לא משכן.⁵⁶

רוצה לומר, קניין חליפין מועיל אפילו בדבר שאינו כל', דהיינו בחליפין "שווה בשווה". המגיד-משנה⁵⁷ כתוב שדעת הרמב"ם כדעת רבני تم, שהובא לעיל. המגיד-משנה הביא פוסקים אחרים שסבירו שאפילו בחליפין "שווה בשווה" נתינת הפירות אינה מעשה קניין מועיל, אבל בהחלפה של בעלי חיים, משיכת האחד מעבירה את הבעלות גם על השני.⁵⁸

ב. חליפין שווה בשווה בשווה בסוף או בסודר

האחרונים נחלקו בバイור שיטת רבני تم ביחס ל החליפין שווה בשווה: האם חליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין סודר או חלק מקניין כסף.

הגאון רבוי מאיר שמחה הכהן מדוינסקי⁵⁹ ביאר את ההבדל בין דין קניין סודר ל דין חליפין שווה בשווה: בקניין סודר למוכר אין תועלות וצורך בסודר, והסודר נועד רק כדי שיהיה למוכר עברו מה להקנות (תחליף לתמורה), על כן יש צורך דוקא בכל דוגמת נעל. לעומת זאת, בחליפין שווה בשווה שם שצד אחד מעוניין בחפץ של חברו אך גם הצד השני, ולכן לא ניתן להגדיר מי הקונהומי המוכר. כיוון שכך, הכלל "אין פרי נעשה חליפין" אינו חל במקרה זה, כיון שניתן לראות למי שמעוניין בפירות גם קונה וגם מוכר. במכירת חפץ תמורת מטבעות, לעומת זאת, לא ניתן לראות בחליפין שווה בשווה כיון שברור מיזה המוכר ומיזה הקונה. מדבריו מוכח שהחליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין חליפין ולא חלק מקניין כסף.

המקנה⁶⁰ כתוב שלפי רבני تم גאולה ותמורה הם שני מיני חליפין: גאולה – כשתי הצדדים בשוק, להה מעות בbijתו ולהה חפץ בbijתו, והם רוצים להמיר אותם אחד בשני. לשם כך הקונה נותן סודר למוכר, בתמורה החפץ עבר לבשלותו של הקונה והקונה מתחייב למוכר כסף.

תמורה – כשתי הצדדים בשוק ולכל אחד מהם חפץ בbijתו והם רוצים להחליף אותם זה בזה, או מקנה האחד לחברו את החפץ הנמצא בbijתו בקניין סודר. הדבר שקל למשיכת החפץ על ידי הקונה, וממילא נקנה החפץ השני למוכר על ידי חליפין שווה בשווה. לבארה, משמעו מדבריו שגם חליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין חליפין. אולם במקומות אחר כתוב המקנה⁶¹ על פי דברי הריטב"א שקניין זה מועיל מדין שווה כסף, פרט ל垦נית מיטלטלין שאינה אפשרית בדרך זו עקב תקנות חכמים ויש לבצעה במשיכת ועל כך כתוב רבני تم שהחליפין שווה בשווה קונה מדין חליפין.

.56. רמב"ם מכירה ד, א.

.57. מגיד-משנה שם.

.58. וכן הביא הבית-יוסף חז"מ רג, ד"ה כתוב, ויבואר עוד להלן.

.59. חידושי רבני מאיר שמחה בא מציעו מה, ב.

.60. ספר המקנה קידושין כח, א, ד"ה בתוס' ד"ה כל.

.61. שם ג, א, ד"ה בא"ד לבך.

הפני-יהושע⁶² הסביר בתחילה שרבענו תם סבר שהליפין שווה בשווה מ庫רו בפסקוק במגילת רות ונלמד עם קניין סודר. על כך הוא הקשה כיצד יתכן שישנם הבדלים בין קניין סודר וחליפין שווה בשווה, אם שניהם נלמדו מאותו הפסוק? לפיכך דעת הפוני-יהושע שהליפין שווה בשווה אינו נלמד ממגילת רות, אלא מ庫רו בדיון תורה כחלק מקניין כספּ:

دلדעתו חליפין דשווה בשווה לא צרכי לדברי קבלה, אלא קונה מדברי תורה קניין

גמר דהא קיימא אין הלבטה ברבי יוחנן דמעות קונה דבר תורה....

והדבר ידוע דבכל מקום שאמרו כספּ קונה אמרנן דשווה כספּ כספּ... ואם כן כשמחליף פרה בחמור העשה הפרה שווה כספּ לגביה החמור וכיוון שהמשר בעל החמור את הפרה הרי הגיע שווה כספּ לידו ואם כן נקנה החמור לבעל הפרה, דקניין הכספּ שננתן בכל מקום שהוא קניין גמור.⁶³

כלומר, חליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין כספּ על פי הכלל "שווה כספּ – כספּ". ולכן, גם תשלים של שווה כספּ מהו זה מעשה קניין. בהמשך, הוא הסביר שלמרות שחכמים תקנו תקנה שמעשה הקניין יהיה משיכה, הרי שבמקרה של חליפין של חփז בחפש אין מקום להתקנה. אמן, לשיטת ריש לkish הסביר שמעשה הקניין גורמת לתורה ולא קניין מועית יש לומר שהליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין סודר.

החלוקת יואב⁶⁴ כתוב שהליפין שווה בשווה יש בו ממשום קניין כספּ וגם ממשום קניין משיכה: מדין תורה זהו קניין כספּ, אולם משוגרו חכמים שמעשה הקניין יהיה במשיכה, חליפין שווה בשווה נעשו חלק מקניין משיכה. כאשר המשיכה אינה גורמת להעברת הבעלות על החփז השני, אלא לייצור חיקוב על האדם השני.

חידושי הרוי"מ⁶⁵ כתוב גם כן שהליפין שווה בשווה מועל מדין קניין (שווה) כספּ, והקשה, אם כן מה הצורך בפסקוק במגילת רות. הוא תירץ, שאמנים במקורה שאדם רוצה לקנות קרקע מסוימת תמורת מחיר מסוים, והਮוכר הסביר לחייב קרקע אחרת כתשלום והוא מחזק בה והקונה זוכה בקרקע של, אז אין צורך בפסקוק.

אולם הלימוד מהפסקוק נוצר במקורה שני הצדדים מעוניינים להחליף ביניהם קרקע. במקרה זה כל אחד רוצה את הקרקע הנמצאת אצל חבריו, ולכן גם אם אחד הצדדים יחויק בקרקע של חבריו העברת הבעלות לא תתרחש. זאת, כמובן שני הצדדים אינם מוכנים להעביר את הבעלות עד שיתקבלו את הקרקע בתמורה.

לכך בא הפסוק "על התמורה" וחידש שקניין קרקע אחת מועל מדין שווה כספּ להעביר את הבעלות על הקרקע השנייה. קניין זה מועל גם במטלטלין, והוא לא בוטל במסגרת התקנת חכמים שקבעה שתשלום אינו מעשה קניין אלא משיכה.

גם הגאון רבינו נתנלי טרופ בשיעוריו כתוב שהליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין כספּ:

.62. פני-יהושע בבא מציעא מה,ב, ד"ה איתמה.

.63. פני-יהושע שם.

.64. חלקת-יואב חר"מ י"ז.

.65. חידושי הרוי"מ חוו"מ רג, ג.

...ומשמעו שקניין שווה בשווה אינו דומה לקניין סודר אלא דקניין שווה בשווה הוא בגין קניין דמים, רק דבKENNIIN דמים הוא צריך ליתן הדמים בשווי ההפץ, שבודקים כמה שווה ההפץ וכך וכך דמים משלם עברו ההפץ. אמנם בKENNIIN שווה בשווה אינו צריך לשולם שוויי ההפץ, רק שהם נתונים הפיצים זה לזה, ואין אלו צריכים לשום שוויי הפיצים.

עוד חילוק יש בין קניין דמים לבין קניין שווה בשווה, דקניין שווה בשווה לא יהיה נקנה בתחלת פרעון, מפני שהוא מתחת כל ההפץ כדי לנקוט הפטוץ של חברו. ואפשר דבKENNIIN שווה בשווה צריכים שייהיו הפיצים שווים פרוטה כיוון דהוה בגין קניין דמים, ואין דומה לKENNIIN סודר שקיימים בכלי, אף על פי שאין בו שווה פרוטה.⁶⁶

דהיינו, חליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין כסף, ולכן עליהם להיות שווים פרוטה לכל הפתוחות. ובכל זאת יש כמה הבדלים ביניהם. אחד ההבדלים בין חליפין שווה וקניין כסף הוא שבניגוד לKENNIIN כסף בו די בתשלום חלק מהסכום כדי לבצע את העסקה, בחליפין שווה בשווה יש לחת את כל הפטוץ בתמורה להחלהפה.

הוא הביא ראייה שחליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין כסף מדברי נתיבות המשפט⁶⁷ שכותב שקניין בהנאת "אדם חשוב" פועל מטעם קניין שווה בשווה ועל כן לא צריך סודר.

גם בספר אבי עזורי⁶⁸ כתוב שחליפין שווה בשווה "אדר קניין כסף הוא". עוד הוכיח האבי עזורי שדברי הרמב"ם שאין לחליפין אונאה אמרוים בחליפין שווה, שהרי בKENNIIN סודר (של חפט תמורה תשולם) ברור שיש אונאה.

לטיכום, רבו האחוריים הסוברים שחליפין שווה בשווה הוא חלק מקניין כסף. לפיכך, כשהنمצא מום באחד הפיצים והעסקה מתבטלת, על הבעלים של הפטוץ הפגום להחזיר את הפטוץ התקין שקיבלו. החזרת הפטוץ התקין אינה חלק מביטול העסקה אלא בגדר תשולם, ואם כן, המחויר את הפטוץ התקין אינו צריך לשולם דמי שכירות על הפטוץ התקין.

לפיכך, אין מקום לתביעת שמעון מרואבן לתשלום בעברו השימוש באופןע עד לביטול העסקה.

ה. פיצויי עברו ההשקעה בתיקון הרכב

שמעון טובע מרואבן פיצויי עברו ההוצאות שהוציא לשווה על תיקון הרכב, כיוון שרואבן השיאו עצה שאינה הוגנת.

א. חיוב מומחה בנזקי עצתו

בגמרא⁶⁹ נידונה שאלת חיובו של יועץ שגרם נזק. בעקבות כך נפסק בשולחן-ערון:

.66. חידושים הגראנ"ט קידושין צב.

.67. נתיבות-המשפט קצ, ד.

.68. אבי עזורי אישות א, א.

.69. בבא קמא צט, ב.

המוליך חיטים לטחון ולא לחתן, ועשה סובין או מורסן, נתן קמה לנחותם ועשה פת נפולין, בהמה טבח וניבלה, בשכר – חייבים לשלם דמייהן, ואם שחת בחרם – אם

... היה טבח מומחה פטור ואם אין מומחה חייב...

הمرאה דין לשולחני, ואמר לו יפה הוא ונמצא רע, אם בשכר ראהו – חייב לשלם אף על פי שהוא בקי ואינו צריך לחתלמוד, ואם בחינם ראהו – פטור, והוא שיהיה בקי שאינו צריך לחתלמוד; ואם אין בקי חייב לשלם אף על פי שהוא בחינם, והוא שיאמר לשולחני עליך אני סומר, או שהיו הדברים מראים שהוא סומר על ראייתו ולא יראה לאחרים.

הג"ה: יש אומרים דאפילו סתמא נמי חייב, ומכל מקום הסברא הראשונה נראה עיקר.⁷⁰

כלומר, יועץ מומחה שייעץ בחינם וגרם נזק – פטור, יועץ מומחה שייעץ בשכר או יועץ שאינו מומחה שגרמו נזק – חייבים. בסוף דבריו כתב השולחן-ערוך שהיועץ חייב דוקא כאשר נאמר לו "עליך אני סומר" או שהוא מובן שכך מודובר.

התוספות⁷¹ והרא"ש⁷² כתבו שאפילו אם לא נאמר ליועץ: "עליך אני סומר" – היועץ חייב. והוסיפו התוספות והביאו את דעת הר"ף המתנה את חייב היועץ באמירה שעליו סומכים. שתי הבדיקות הובאו בשו"ע⁷³ והרמ"א⁷⁴ כתוב שסבירת הר"ף היא העיקרית.

הש"ר⁷⁵ הביא את דעת מהרש"ל שפסק בתוספות שהיועץ חייב גם כשלא נאמר לו "עליך אני סומר", אולם להלכה פסק כדעת הרמ"א.

ב. הצורך בהסתמכות ממורשת על המומחה

הצורך בהבירה ליעוץ שעליו סומכים מותבאר בדברי רבנו אפרים:

ופירוש, דמראודה דין מירוי בכחאי גוננא שם האמן אומר (=שהוא) טוב, אז צריך לקבלו על כורחו ואינו יכול להישמעת, ולכן חייב אפילו לא אמר חזוי וכו', אבל משכון ומיקח אין לו בעל כורחו ליקח או לקנות.⁷⁶

כלומר, היועץ חייב רק כאשר העצה שלו מחייבת, כגון במקרה שהלווה רוצה לפרט את חובו למילואה במתבוק החשוד כמצויף. במקרה כזה קביעת היועץ שהמתבוק תקין מחייבת את המילואה לקבל את המתבוק בפירעון החוב ולכך מוטלת אחריות על היועץ. באותו האופן כתב המרדכי בהרחבה:

במקרה דין לשולחני, דוקא דין לו לאישתמוטי ועל כן יש לו ליקח על פי השולחני, דהיינו כמו דין דין וטעה, אבל מראה מיקח לתגר או קרובו, וכן

.70. שולחן ערוך ח"מ שו, ד; שם שו, ו.

.71. Tosfot Baba Kama ק,א, ד"ה אחוי.

.72. ראי"ש בבא קמא ט, טז.

.73. שולחן ערוך ח"מ שו, ו.

.74. רמ"א שם.

.75. ש"ר שם יב.

.76. הగות אשורי בבא קמא ט, טז.

משכונות, וכן היה דפרק חזקת הบทים "זהא אית ל' סהדי דאמלכית בר ואת אמרת ל' זיל זבין" וכו', אף על פי שקרע גוללה והבשילו בעצתו, מכל מקום פטורי כלשהו מפני שאית להו לאישתמוטי ולא לסמור על דבריו. והיינו דומיא דפוך גדר בפניו בהמת חבירו, ואמרין שלא היה לה להזיק, והחтем מודה רב מאיר והכא לא שנא.⁷⁷

הمرדי כי כתוב שכאשר לא נאמר ליווץ "עליך אני סומר", והשואל אינו חייב לפעול על פי דברי היוציא הרוי שהعصה אינה בגדר "בריה היוקא", בולם, נזק ברור. במקורה כזה נזק שנגרם עקב הסתמכות על היוציא הוא בגדר גרמא, ולכן היוציא פטור. המרדי כי ראייה מדין הפוך גדר בפניו בהמת חבירו ויצאה הבהמה והזיקה – שהפוך פטור, כיון שלא היה ברור שהבהמה שתצא בעקבות הפריצה, תזיק.

אולם כאשר נאמר ליווץ שסומכים על עצתו, עליו לדעת שהשואל ינהג על פי עצתו ולכך אם העצה שנזקה הוא ברור ומיד. נזק כזה מוגדר כגרמי והוא מהיבאת היוציא. רבוי זרחה הלווי, בעל המאור, כתוב שיש מקרים שהיוציא חייב גם במקרה שאין לו שסומכים עליו:

ודאמר הרי"ף זיל דחדירות לא מחיב לשולמי עד שמודיע ליה דעליה סמיר, נראה ל' דהני ملي בשאין השולחני רואה המיקח וממכר, אבל בעומד וראהו, אין צורך להודיעו כמו שאין צריך להודיעו בדין את הדין ויכה את החיב.⁷⁸
כלומר, כאשר היוציא רואה את מושא ההתייעצות (המיקח) הוא אינו יכול להסתמך מאחרוי הטענה שהוא סבור שלא יסמכו על עצתו. אך כתוב גם הרמב"ן בספר מלוחמות ה':

אמר הכותב: מצאת בהלכות ספרדים מודקדקים, ואי מוכחא מילתא דעתיה סמיר, לא צריך לאודועי, ע"כ. והיינו בעומד וראהו ואין אנו צריכים לתוספת.⁷⁹
כל הדברים אמרו לشيخ הררי"ף הסובר שהיוציא חייב רק כשהנאמר לו "עליך אני סומר", ברם, לשיטת התוספות והרא"ש, היוציא חייב גם במקרה שאין אומר לו דבר. וכן פסק בשו"ת חוות יאיר:

ונראה ל' אם המطبع שהראה זה שאמר טוביה ה'יא, ניכרת לכל מבני המטיבעות שרעיה ה'יא, ודאי חייב לשלם דמייד הוא, כי לא שת ליבו אליה כלל ואין בוזה שום תנאי, וכל שהוא יותר מומחה כל שכן שחיב.⁸⁰
לדבריו, כאשר הטעות היא ברורה לכל – ודאי שהיוציא חייב לשלם, כיון שייעץ בחוסר תשומת לב מוחלטת. וככל שהמומחה גדול יותר הרי זו ראייה שהטעות נבעה מזלזול בمزיד.

.77. מרדי כי בא קמא קטז.

.78. בעל המאור בא קמא לה, בבדפי הרי"ף.

.79. מלוחמות ה' שם.

.80. שו"ת חוות יאיר סד.

נתיבות המשפט⁸¹ כתוב על דברי הרמב"ם והמחבר, שהצורך באמירת "עליך אני סומר" הוא רק ביועץ בחינם, אבל יויעץ בשכר בודאי חייב אפילו שלא אמר לו, וכותב שזה פשוט.⁸² במקרה הנידון כאן, כאשר ראובן שמעון צריך תיקן את המנווע, לא היה זהה משומע עצת מומחה בחינם, אלא הבעת דעה בעלמא, לפי מה שאמרו לו אחרים.

ברור שבמקרה זה שמעון לא אמרו לטමך על עצתו של ראובן, אלא עליו לפנות למוסך שיבדוק את הרכב, ולהתייעץ עם מומחה. לפיכך, ברור שאם עצתו של ראובן גרמה לנוק הדבר איינו בגדר גרמי, אלא בגדר גרמי ולכן הוא פטור.

ג. לפני עירור לא תנתן מכשול

אמנם יש לדון האם ראובן עבר על איסור "ולפני עור לא תנתן מכשול"⁸³ כשתנתן לשמעון עצה רעה. בעניין זה הרמב"ם כתב:

...וכן כל המכשיל עור בדבר והשיאו עצה שאינה הוגנת או שחיזק ידי עובי עבירה שהוא עור ואיינו דרך דרך האמת מפני תאות לבו הרי זה עור בלא העשה שנאמר ולפני עור לא תנתן מכשול. הבא ליטול מפרק עצה, תן לו עצה ההוגנת לו.⁸⁴

מקור דברי הרמב"ם במדרש ההלכתה:

ולפני עור לא תנתן מכשול – לפני סומה בדבר. בא אומר לך: בת איש פלוני מה היה לכחונה? אל תאמר לו כשרה והוא אינה אלא פטולה. היה נוטל מפרק עצה אל תיתן לו עצה שאינה הוגנת לו, אל תאמר לו צא בהשכלה שיקפחוו לסתים, צא בצהירים בשביל שישתרב (=יבחו המשמש), מכור שדר וקח חמור, ואתה עוקף עליו ונוטלה ממנו. שמא תאמר עצה טוביה אני נתן לו, על זה נאמר "ויראת מלאוקיר", שזה דבר המסור ללב.⁸⁵

סבירamente שהתורה מדברת על כך שתנתן העצה יודע שהוא מכשיל בעיליל והוא פועל מתוך מטרה להכשיל, אבל מי שנתן עצה שנראית לו הוגנת, בתום לב, ואף הוא היה מוכן לפעול לפי אותה עצה, ברור שהוא איינו עור על האיסור. כך נראה גם מדברי רש"י על האיסור "לא תונו איש את עמיות":⁸⁶

זהoir על אונאת דברים, שלא יקניט איש את חברו לא ישיאנו עצה שאינה הוגנת, לא, לפי דרכו והנתנו של יועץ. ואם תאמר, מי יודע אם נתכונתי לרעה, לכך נאמר "ויראת מלאוקיר", היודע מחשבות הוא יודע. כל דבר המסור ללב, שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בלבו, נאמר בו ויראת מלאוקיר.⁸⁷

.81. נתיבות המשפט שו, יא.

.82. עיין עוד **קצוות-החוון**שו, יא, שחויב השולחני המיעץ הוא מפני שאמר לבעל החוב לקבל את המטיבע הפגום ובכך פטר את החיב במתבע לא טובה.

.83. ויקרא יט, יד.

.84. רמב"ם רוצח ושמירת הנפש יב, יד.

.85. תורה-כהנים קדושים סוף פרק ג.

.86. ויקרא כה, יז.

.87. ריש"י ויקרא כה, יז.

סבירא אמר כן שם הייעץ התכוון לטובה הוא אינו עובר על האיסור. מכאן שכאשר ייעץ ראובן לשמעון בעניין תיקון הרכב, הוא לא עבר איסור "ולפנינו עור" או על איסור "ולא תוננו", ובוודאי שאינו חייב בתשלום.

ד. יורד ברשות

עוד עניין שנותר לדון בו הוא, האם יש מקום לחייב את ראובן בעבר ההשקשה שהשكيיע שמעון ברכב מדין "היורד לשדה חבירו ברשות" – שם בעל השדה חייב לשלם לאדם שהшибich את שדהו.⁸⁸ זאת כמובן אחורי ששמעון יוכיח שאכן הוא השביב את הרכב של ראובן בתיקונים שביצע.

הרמב"ם עסק במקרה הדומה ל מקרה הנידון כאן:

קנה בגדי וקרעו לעשות ממנה חלק ואחר כך נודע המום מלחמת הקריעיה – מהזיר לו את הקריעים. תפרו ואחר כך נודע המום, אם השביב נוטל שבח התפירה מן המומר,
וכן כל כיוצא בו.⁸⁹

כלומר, כאשר העסקה התבטלה מלחמת מום שהיה במיקח, צריך בעל החפש לשלם לקונה אם הלה השביב את הסchorה שקנה עד שהתגלה המום. דין זה הובא להלכה בשולחן ערוק.⁹⁰

הסמ"ע⁹¹ ביאר, שמדובר שקנה את הבגד בעשרה מטבעות, ולאחר שנמצא בו מום התברר שהוא שווה למוניה, אולם לאחר ההשבחה הוא שווה תשעה, ואז חייב המוכר לחתת לקונה מטבע אחד.

לפי זה, אם שמעון יוכיח שהוא השביב את הרכב בתיקונים שביצע, יש לחייב את ראובן לשלם לו את ההפרש בין שווי הרכב ללא התיקונים, לשוויו לאחר התיקונים.

ו. החלטה

לאור האמור לעיל:

א. עסקת החלפין בטלה.

ב. תביעת שמעון לתשלום שכירות בגין השימוש באופנו – נדחתת.

אם יוכיח שמעון כי הרכב הושבח כתוצאה מהתיקונים שביצע, יש לחייב את ראובן בהתאם.

.88. שולחן ערוק ח"מ שעה, ד.

.89. רמב"ם מכירה טז, ז.

.90. שולחן ערוק ח"מ רלב, יד.

.91. סמ"ע שם, לב.